

درآمدی بر
مبانی و روش های روان شناختی - تربیتی
عماف و حجاب

دکتر محمد رضا سالاری فر
همدی بیاتی، سید جمال الدین رضوی و حسن سالاری پور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فهرست مطالب

سخنی با خواننده..... ۱۷

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱. بیان مسئله.....	۲۱
۲. ضرورت پژوهش.....	۲۳
۳. اهداف پژوهش.....	۲۴
۴. پیشینه پژوهش.....	۲۵
۵. روش‌شناسی پژوهش.....	۲۷
۶. تعریف مفاهیم.....	۲۸
الف) متون اسلامی.....	۲۸
ب) عفاف.....	۲۹
ج) حجاب.....	۳۰
د) رابطه بین عفاف و حجاب.....	۳۰
ه) مبانی روان‌شناختی عفاف و حجاب.....	۳۲
و) زن و مرد محرم.....	۳۲
ز) درونی‌سازی.....	۳۲

فصل دوم: نگاه فقه اسلامی به ابعاد عفاف

ابعاد عفاف.....	۳۵
۱. ابعاد ارتباطی عفاف در رابطه با دیگران.....	۳۸
الف) رابطه بی‌واسطه.....	۳۸
۱- پوشش.....	۳۹
الف. کمیّت پوشش.....	۳۹
یک. پوشش در مقابل همجنس.....	۳۹
دو. پوشش در برابر غیر همجنس.....	۴۱
۱) پوشش زنان در مقابل مردان.....	۴۱
۲) پوشش مردان در برابر زنان.....	۴۲
۳) پوشش در برابر محارم.....	۴۴
ب. کیفیت پوشش (زینت پوشش).....	۴۵
یک. جنس لباس (نازک و براق).....	۴۵
دو. مدل لباس.....	۴۷
سه. اندام‌نمایی (تنگی و گشادی لباس).....	۵۰
۱) حجم موی سر.....	۵۰
۲) سینه.....	۵۱
۳) پاها.....	۵۲
۴) رنگ لباس.....	۵۲
۲- آرایش.....	۵۵
الف. موقت.....	۵۵
ب. دائم.....	۵۶
ج. زیور.....	۵۷
۳- نگاه.....	۵۹

فهرست مطالب ۷

الف. نگاه به همجنس	۵۹
ب. نگاه مرد به زن	۶۰
ج. نگاه زن به مرد	۶۲
د. نگاه به محارم	۶۴
۴- گفتگو	۶۵
الف. گفتن	۶۵
ب. شنیدن	۶۶
۵- فاصله و حریم	۷۰
الف. تماس بدنی	۷۰
یک. تماس بدنی بی واسطه (حقیقی) مثل دست دادن و بوسیدن	۷۰
دو. تماس بدنی با واسطه	۷۳
الف) نشستن مرد در محل نشستن زن قبل از اینکه سرد شده باشد	۷۳
ب) دست دادن با دستکش	۷۴
ج) تماس بدنی از روی لباس	۷۵
د) بوی بدن (عطر و...)	۷۶
ه) خلوت با نامحرم	۷۷
و) اختلاط با نامحرم (حضور جمعی نامحرم در فضایی واحد)	۷۸
۶- وضعیت بدن	۸۰
الف. عشوه	۸۰
ب. خضوع در مقابل نامحرم	۸۲
ج. نحوه راه رفتن	۸۴
د. چگونگی نشستن، خوابیدن و خندیدن	۸۶
۷- رابطه جنسی	۸۷
الف. لواط	۸۷
ب. زنا	۸۹

- ج. مساحقه ۹۰
- ب) رابطه با واسطه ۹۱
- ۱ - تعاملات در فضای مجازی ۹۱
- الف. صوتی: زنده و غیرزنده ۹۱
- ب. نوشتاری: مستقیم (چت) و غیرمستقیم (نامه، پیام‌های مجازی، کتاب و...) ۹۲
- ج. تصویری ۹۴
- یک. عکس ۹۴
- دو. فیلم: مستقیم (چت و ارتباط تصویری) و ضبط‌شده ۹۶
۲. عفاف در رابطه با خود ۹۷
- الف) رفتار جنسی غیراجتماعی: با خود (با اعضا و با خیال)، با اشیا و با حیوان ۹۷
- ب) پوشش در خلوت ۹۸

فصل سوم: مبانی روان‌شناختی عفاف و حجاب

۱. صفت حیا ۱۰۱
- فطری بودن حیا ۱۰۳
۲. حریم طلبی ۱۰۸
- تأثیر عفاف در عزت نفس زنان ۱۱۲
۳. پیشگیری از نگاه جسمی و جنسی به زن ۱۱۳
۴. تعدیل نیاز جنسی در روابط انسان ۱۲۰
- تفاوت زن و مرد در تحریک جنسی ۱۲۳
۵. لزوم مهار نیاز خودآرایی زنان ۱۲۶
- تبرّج و خودنمایی زن در نگاه اسلامی ۱۲۷
۶. سلامتی و عفاف ۱۳۶
- الف) آسیب‌های جسمی و اجتماعی ۱۳۶
- ب) آسیب‌های روانی ارتباطی ۱۳۸

۱۴۲	ج) تأثیر عفاف بر سلامت روانی.....
۱۴۴	د) آسیب‌های اخلاقی معنوی.....
۱۴۷	۷. تقویت ارزش‌های خانوادگی.....
۱۵۱	۸. فلسفه اجتماعی عفاف و حجاب.....

فصل چهارم: آسیب‌شناسی روش‌های ترویج عفاف و حجاب در ایران

۱۵۹	۱. مقدمه.....
۱۶۱	۲. حوزه‌های آسیب در ترویج حجاب و عفاف.....
۱۶۱	الف) خانه و خانواده.....
۱۶۱	یک. عوامل زمینه‌ساز.....
۱۶۵	دو. آسیب‌ها در مسائل شخصیتی.....
۱۶۷	سه. آسیب‌ها در روش تربیت.....
۱۷۳	ب) مراکز آموزشی و تربیتی.....
۱۷۴	یک. آسیب‌ها در عوامل زمینه‌ای.....
۱۷۶	دو. آسیب‌ها در روش‌های موجود.....
۱۸۰	سه. به‌کارگیری روش‌های آسیب‌زا.....
۱۸۱	ج) رسانه.....
۱۸۲	یک. نبود برنامه منسجم.....
۱۸۳	دو. مشکلات تربیتی در روش‌های رایج در رسانه.....
۱۸۶	سه. وجود برنامه‌های آسیب‌رسان به تربیت عفاف.....
۱۸۹	د) آسیب‌های تربیتی در حوزه سیاست و حکومت.....
۱۹۰	یک. نبود و ضعف برنامه‌ها.....
۱۹۲	دو. ضعف و مشکلات در اجرای برنامه‌ها.....
۱۹۶	سه. انجام اقدامات آسیب‌رسان.....
۱۹۹	ه) موقعیت‌های دینی.....

۳. بررسی دیدگاه‌های کارشناسان درباره آسیب‌های تربیت عفاف در ایران..... ۲۰۲
- الف) آسیب‌شناسی روش‌های ترویج حجاب و عفاف در خانه و خانواده (از سوی والدین یا بستگان)..... ۲۰۲
- ب) آسیب‌شناسی روش‌های ترویج حجاب و عفاف در مراکز آموزشی و تربیتی..... ۲۰۷
- ج) آسیب‌شناسی روش‌های ترویج حجاب و عفاف در بعد هنر و رسانه..... ۲۱۱
- د) آسیب‌شناسی روش‌های ترویج حجاب و عفاف در بعد سیاست و حکومت‌داری..... ۲۱۴
- ه) آسیب‌شناسی روش‌های ترویج حجاب و عفاف در اماکن و مراسم مذهبی..... ۲۱۶

فصل پنجم: ایجاد زمینه‌ها و شرایط لازم برای درونی‌سازی عفاف و حجاب

۱. مقدمه..... ۲۱۷
۲. توجه به آداب دینی فرزندآوری..... ۲۱۹
- الف) انتخاب همسر..... ۲۱۹
- ب) آداب آمیزش..... ۲۲۱
- ج) انتخاب نام نیک و رعایت آداب مربوط به تولد فرزند و توجه به تغذیه..... ۲۲۲
۳. آموزش اعتقادات، عبادات و اخلاق دینی..... ۲۲۳
- الف) اعتقادات و بینش‌ها..... ۲۲۵
- یک. نقش باور به حضور خدا در حیا و خویش‌داری..... ۲۲۸
- دو. نقش معادباوری در حیا، خویش‌داری و پایبندی به حوزه عفاف..... ۲۳۱
- سه. نقش محبت خدا در رعایت عفاف..... ۲۳۱
- چهار. انتقال محبت اهل بیت علیهم‌السلام به فرزندان..... ۲۳۲
- ب) عبادات..... ۲۳۴
- یک. نماز..... ۲۳۴
- دو. روزه..... ۲۳۶
- سه. دعا..... ۲۳۸
- چهار. زیارت..... ۲۳۹
- ج) اخلاقیات (پرورش فضایل اخلاقی مؤثر بر عفاف)..... ۲۴۱

فهرست مطالب ۱۱

۲۴۲	یک. حیا
۲۴۸	دو. غیرت
۲۴۹	سه. رفتار متکبرانه در مقابل نامحرم
۲۵۰	چهار. عفت
۲۵۲	۴. آموزش جنسی
۲۵۲	الف) هویت‌یابی جنسی
۲۵۸	ب) مسائل زیستی جنسی
۲۵۹	۵. آموزش شیوه‌های مهارت‌های تحریکات جنسی
۲۶۱	الف) مهارت نگاه
۲۶۲	ب) پرهیز از خلوت با نامحرم
۲۶۳	ج) رعایت فاصله مناسب و پیشگیری از تماس بدنی نامناسب
۲۶۴	د) پرهیز از ارتباط کلامی (گفتاری و شنیداری) غیر ضروری با نامحرم
۲۶۶	۶. لزوم اقتدار در تربیت عقیفانه
۲۷۰	۷. نظارت اجتماعی و کنترل (مراقبت)
۲۷۵	الف) نظارت در انتخاب دوست
۲۷۸	ب) نظارت بر رفت و آمدها
۲۷۸	ج) نظارت بر نحوه پوشش و آرایش
۲۷۹	د) نظارت بر استفاده از ابزار ارتباطی جدید
۲۸۳	۸. استفاده والدین از روش الزام به فرزند
۲۸۶	معیارهای لازم در کاربست قاعده الزام

فصل ششم: روش‌های تربیتی برای درونی‌سازی عفاف و حجاب

۲۸۷	۱. روش الگودهی
۲۹۰	الف) فرایند تأثیرپذیری از الگو
۲۹۰	ب) مراتب روش الگویی

- ج) شیوه‌های اجرای روش الگویی..... ۲۹۱
- یک. الگودهی..... ۲۹۱
- دو. الگوپردازی..... ۲۹۲
- سه. الگوزدایی..... ۲۹۳
- چهار. نکات مهم..... ۲۹۴
- پنج. نمونه پیام‌های تربیتی..... ۲۹۶
۲. روش ابراز محبت..... ۲۹۹
- الف) آثار و پیامدهای محبت..... ۳۰۲
- یک. ارضای نیاز طبیعی..... ۳۰۲
- دو. همسان‌سازی..... ۳۰۳
- سه. ایجاد روحیه پیروی..... ۳۰۳
- چهار. جلب اعتماد..... ۳۰۴
- پنج. افزایش تحمل و کاهش توقع..... ۳۰۴
- شش. پیشگیری از انحراف..... ۳۰۵
- هفت. آموزش محبت به دیگران..... ۳۰۵
- هشت. افزایش عزت نفس..... ۳۰۶
- ب) شیوه‌های ابراز محبت..... ۳۰۷
- یک. کلامی (گفتاری)..... ۳۰۷
- دو. رفتاری (عملی)..... ۳۰۸
- سه. نوشتاری..... ۳۰۸
۳. روش تقویت عزت نفس..... ۳۰۹
- الف) آثار تکریم و تقویت عزت نفس افراد بر حجاب و عفاف..... ۳۱۱
- یک. پذیرش سخنان و آموزش‌ها..... ۳۱۱
- دو. شکل‌گیری درست خودپنداره در کودکان..... ۳۱۱
- سه. افزایش توان مهار امیال..... ۳۱۲

۳۱۳	ب) آثار عدم تکریم.....
۳۱۳	یک. گرایش بیشتر به خودنمایی.....
۳۱۳	دو. آشفتگی هویت و خودباختگی.....
۳۱۴	سه. تظاهر.....
۳۱۴	چهار. روحیه انتقام‌جویی.....
۳۱۶	۴. روش عادت‌دهی و ملکه‌سازی.....
۳۲۰	الف) آثار روش عادت در درونی‌سازی حجاب و عفاف.....
۳۲۰	یک. تسهیل در پذیرش حجاب.....
۳۲۱	دو. ایجاد علاقه به حجاب و عفاف.....
۳۲۱	سه. تثبیت و ملکه‌شدن رفتار.....
۳۲۲	ب) راهکارهای ایجاد عادت به حجاب.....
۳۲۳	۵. روش تشویق.....
۳۲۴	انواع تشویق.....
۳۲۷	استفاده از تشویق در پرورش حجاب و عفاف.....
۳۲۸	۶. روش تنبیه.....
۳۳۰	الف) کاربرد تنبیه در درونی‌سازی عفاف و حجاب.....
۳۳۵	ب) مراقبت از آسیب‌های تنبیه.....
۳۳۶	۷. روش شرطی‌سازی.....
۳۳۷	الف) شرطی‌سازی کلاسیک و حجاب.....
۳۳۷	ب) شرطی‌سازی کنشگر (عاملی) و حجاب.....
۳۳۸	۸. روش جذاب‌سازی حجاب و عفاف.....
۳۴۰	۹. روش امر به معروف و نهی از منکر.....
۳۴۳	الف) کارکردهای تربیتی امر و نهی در حوزه حجاب و عفاف.....
۳۴۵	ب) شیوه‌های امر و نهی نسبت به حجاب و عفاف.....
۳۴۶	شیوه‌های مستقیم در امر و نهی نسبت به حجاب و عفاف.....

- ۳۴۶ ..... یک. گفتاری (کلامی - زبانی)
- ۳۴۸ ..... دو. شیوه گفتگوی دوجانبه (مناظره)
- ۳۴۹ ..... سه. نوشتاری
- ۳۵۰ ..... چهار. عملی
- ۳۵۲ ..... ج) نکات تربیتی
- ۳۵۵ ..... ۱۰. روش مشاوره
- ۳۵۷ ..... کاربرد مشاوره در درونی‌سازی حجاب و عفاف
- ۳۵۷ ..... الف) استفاده از مشاوره در تربیت عقیفانه فرزندان (پیشگیری)
- ۳۵۸ ..... ب) استفاده از مشاوره در اصلاح حجاب و عفاف فرزندان
- ۳۵۸ ..... ج) مشورت با فرزندان در زمینه عفاف
- ۳۵۹ ..... ۱۱. روش تغافل و اغماض (چشم‌پوشی و نادیده‌انگاری)
- ۳۶۳ ..... ۱۲. روش انتساب رفتار به غفلت و سهو
- ۳۶۳ ..... ۱۳. روش تصویرسازی

فصل هفتم: روش‌های آموزش عفاف و حجاب

- ۳۶۵ ..... ۱. روش بازی
- ۳۶۷ ..... الف) کارکردهای آموزشی بازی و اسباب‌بازی
- ۳۶۸ ..... ب) انواع بازی و کاربرد آن در درونی‌سازی عفاف و حجاب
- ۳۶۸ ..... یک. بازی‌های تقلیدی
- ۳۶۹ ..... دو. بازی‌های نمایشی
- ۳۷۲ ..... سه. بازی‌های حدسی و حل معما
- ۳۷۳ ..... چهار. بازی پازل
- ۳۷۳ ..... ج) همبازی‌شدن با کودک
- ۳۷۴ ..... د) جنسیت و توجه به همبازی‌های کودک
- ۳۷۵ ..... ه) انتخاب همبازی برای کودک

فهرست مطالب ۱۵

۳۷۶	..... (و) اسباب‌بازی
۳۷۸	..... یک. کارکردهای آشکار و پنهان اسباب‌بازی
۳۸۰	..... دو. القای مفاهیم جنسی به کودک با بازی و اسباب‌بازی
۳۸۱	..... سه. نقش بازی‌های رایانه‌ای در انتقال ارزش‌های منفی به کودک
۳۸۲	..... (ز) برخورد تربیتی
۳۸۳	..... (ح) عروسک
۳۸۸	..... ۲. روش بهره‌مندی از هنر
۳۹۰	..... کاربرد انواع هنر در درونی‌سازی عفاف و حجاب
۳۹۰	..... یک. هنرهای نمایشی
۳۹۲	..... دو. هنرهای ادبی (داستان)
۳۹۷	..... سه. ادبیات تعلیمی (شعر و سرود)
۴۰۰	..... چهار. هنرهای تجسمی (نقاشی و...)
۴۰۲	..... ۳. روش‌های خودفعالی و اکتشافی
۴۰۳	..... (الف) روش بارش فکری
۴۰۳	..... (ب) روش پژوهش
۴۰۴	..... (ج) روش نگارش خلاق
۴۰۴	..... (د) روش تصمیم‌گیری
۴۰۵	..... (ه) ابتکار در پاسخ
۴۰۵	..... (و) ابتکار در پرسش
۴۰۶	..... (ز) روش حل مسئله
۴۰۶	..... یک. تعیین مشکل
۴۰۷	..... دو. تعیین راه حل‌ها
۴۰۷	..... سه. انتخاب بهترین راه حل
۴۰۷	..... چهار. آزمایش راه حل انتخاب‌شده
۴۰۸	..... (ح) روش ایفای نقش

- ۴۰۹..... یک. مراحل اجرای روش ایفای نقش.....
- ۴۱۱..... دو. ویژگی‌های روش ایفای نقش.....
- ۴۱۲..... سه. آثار این روش.....
- ۴۱۲..... نمونه‌هایی از استفاده از ایفای نقش برای درونی‌سازی عفاف و حجاب.....
- ۴۱۴..... نمونه ۲:.....
- ۴۱۵..... (ط) ایجاد طوفان مغزی.....
- ۴۱۶..... ۴. روش پرسش و پاسخ.....
- ۴۱۸..... الف) استفاده از روش پاسخگویی در پرسش‌ها و شبهات حجاب و عفاف.....
- ۴۲۳..... ب) استفاده از روش پاسخگویی در آموزش حجاب و عفاف.....
- ۴۲۵..... ۵. استفاده از رسانه‌ها و اسباب کمک آموزشی.....
- ۴۳۰..... ۶. روش آموزش تلفیقی.....

- ۴۴۳..... منابع و مآخذ.....
- ۴۳۳..... الف) فارسی و عربی.....
- ۴۶۳..... ب) منابع انگلیسی.....
- ۴۶۴..... ج) سایت‌ها.....

نمایه‌ها

- ۴۶۷..... آیات.....
- ۴۷۱..... روایات.....
- ۴۸۵..... اعلام.....
- ۴۸۷..... اصطلاحات و موضوعات.....

سخنی با خواننده

رشد اخلاقی و پاسداشت ارزش‌ها و هنجارهای دینی - اجتماعی از سوی نسل جوان از مهم‌ترین شاخص‌های یک فرهنگ سالم، زنده و پویا است. ویل دورانت می‌نویسد: «سروسامان‌بخشیدن به روابط جنسی همیشه مهم‌ترین وظیفه اخلاق به شمار می‌رفته است؛ زیرا گزینه تولید مثل نه تنها در حین ازدواج، بلکه قبل و بعد از آن نیز مشکلاتی فراهم می‌آورد و در نتیجه شدت همین گزینه و نافرمان‌بودن آن نسبت به قانون و انحرافات که پدید می‌آورد، در سازمان‌های اجتماعی، بی‌نظمی و اغتشاش تولید می‌شود».^۱ از جمله حوزه‌های ارزشی در منطق دین، عفاف و حیا است. ارزش‌ها و هنجارهای دینی بسیاری به امر جنسی و روابط بین دو جنس اختصاص یافته است. لزوم پاکی نسل و طیب مولد، تأمین سلامت روانی افراد، تحکیم نظام خانواده و حفاظت آن از پدیده‌های تلخی مانند خیانت زن و شوهر و نیز مصونیت‌بخشی جامعه از تنش‌ها و درگیری‌های مربوط به مسائل جنسی، سبب گردید که شارع مقدس به وضع قوانین و حدود الهی در این حوزه، اهتمام خاص نشان دهد.

متأسفانه امروزه شاهد تزلزل این نظام هنجاری در ابعاد مختلف هستیم و مسائلی مانند انقلاب در الگوی ارتباطی میان فردی در جوامع مدرن، حضور گسترده زنان در

---

۱. ویل دورانت؛ تاریخ تمدن؛ ص ۵۱.

محافل اجتماعی مانند محیط‌های کاری، ورزشی، هنری، سیاسی، علمی و تحصیلی، افزون بر پدیده جهانی مُد و طراحی لباس با موج‌آفرینی‌های نوبه‌نو سلبریتی‌ها، سبک زندگی ویژه‌ای را رقم زده است که ارزش‌های دینی در عرصه حجاب و الگوهای سنتی شرقی در عرصه عفاف و روابط زن و مرد را به چالش کشیده است. در چند سال گذشته عامل شتاب‌دهنده دیگر، ظهور پدیده پر قدرت شبکه‌های اجتماعی در فضای مجازی بوده است که بستر لغزنده‌ای برای تسهیل و تسریع هنجارشکنی‌ها را فراهم آورده است.

موج گسترده هنجارزدایی از امر جنسی، ابعاد جهانی دارد و جامعه ایران معاصر را نیز تحت الشعاع قرار داده است؛ ولی بخشی از این نابسامانی ریشه‌های داخلی دارد؛ از این رو می‌توان با برنامه‌ریزی‌های تربیتی و مدیریتی در داخل کشور به رشد فرهنگ عفاف و ارتقای رفتار هنجارمند جنسی شهروندان ایران معاصر همت گماشت.

بی‌تردید تلاش برای حفظ نظام هنجاری بدون توجه به ابعاد توصیفی و روان‌شناختی مسئله، تلاشی بی‌ثمر خواهد بود. به‌کارگیری یافته‌های روان‌شناسی در حوزه عفاف و امر جنسی، برنامه‌های تربیتی و مدیریتی را به ثمربخشی نزدیک‌تر می‌نماید؛ آن‌چنان‌که شاید بتوان ریشه بخشی از نابسامانی کنونی و تزلزل نظام هنجاری را در کم‌توجهی به ابعاد روان‌شناختی و جامعه‌شناختی مسئله، در طراحی و اجرای برنامه‌های عفاف‌گستری از سوی متولیان امر جست. امروزه نیازمند آنیم که همه ظرفیت‌های بشری را برای تحقق اهداف دینی در حوزه تنظیم روابط دو جنس و اسلامی‌کردن جلوه‌های اجتماعی رفتارهایی که ابعاد جنسی دارد، به کار گیریم.

کتاب حاضر محصول چنین نگاهی است و در آن تلاش شده ناظر به نظام هنجاری دینی در امر جنسی و با لحاظ تحلیل‌های روان‌شناختی این حوزه، برنامه‌هایی برای تربیت نسلی عفیف معرفی شود. در این کتاب ابتدا نظام هنجاری اسلام در زمینه امر جنسی ترسیم شد که اغلب بر رویکرد فقهی مبتنی است. در فصل سوم، مبانی

روان‌شناختی عفاف بررسی گردید و زمینه‌ها و نیز تبعات رفتارهای عقیفانه/غیرعقیفانه معرفی شد. در فصل چهارم، با نگاهی آسیب‌شناسانه به اقدامات پنج حوزه «خانواده، مراکز آموزشی، رسانه، حاکمیت و نیز موقعیت‌های دینی» اشاره شد و روش‌های ناکارآمد و گاه آسیب‌زای عفاف‌گستری معرفی گردید. در فصل‌های پنجم، ششم و هفتم، مجموعه اقداماتی برای عفاف‌گستری و تربیت جنسی ارائه شد. فصل پنجم به زمینه‌ها، فصل ششم به روش‌های تربیتی و فصل هفتم به روش‌های آموزش عفاف و حجاب به کودکان و نوجوانان اختصاص یافت. در این فصول تلاش بر آن بود تا راهکارهای روزآمد و مؤثر برای تربیت نسلی عقیف معرفی شود و به توصیه‌های کلی اکتفا نشود.

فصل اول و سوم این نوشتار به قلم حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر محمدرضا سالاری فر تألیف شده است. ایشان ویرایش علمی اثر حاضر را نیز بر عهده داشته و همه مطالب فصول دیگر را بازبینی و تکمیل کرده است. فصل دوم محصول قلم حجت‌الاسلام و المسلمین آقای حسن سالاری پور است. فصل چهارم به همت حجت‌الاسلام و المسلمین آقای مهدی بیاتی نگاشته شده است و فصول پنجم، ششم و هفتم را حجت‌الاسلام و المسلمین آقای سیدجمال‌الدین رضوی به رشته تحریر درآورده است. امید داریم تلاش این عزیزان مورد عنایت حضرت حق واقع شود.

اثر حاضر محصول همکاری علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی است؛ از این رو شایسته است از تلاش ویژه مسئولان پژوهشگاه حوزه و دانشگاه به‌ویژه ریاست محترم پژوهشگاه حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر نظری و مدیر گروه روان‌شناسی آیت‌الله غروی که با نظارت علمی بر محتوای تحقیق و ارائه رهنمودها به غنای کتاب به‌ویژه فصل دوم افزودند، تشکر ویژه داشته باشم.

جا دارد سپاس خود را از حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر محمد داودی و سرکار خانم دکتر ملک‌السادات خادمی که ارزیابی اثر حاضر را بر عهده داشته و

نکات ارزشمندی جهت ارتقای علمی آن ارائه کرده‌اند، اعلام نمایم؛ همچنین قدردان حمایت‌های حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر نجف لک‌زایی، ریاست محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و نیز جناب آقای حسین مرادی، مسئول اداره امور پژوهشی پژوهشکده اخلاق و معنویت و مسئولان محترم انتشارات پژوهشگاه هستیم. پیشاپیش مراتب سپاس خود را از خوانندگانی که نقطه‌نظراتشان را به اطلاع صاحبان اثر می‌رسانند، اعلام می‌دارم.

مهدی علیزاده

رئیس پژوهشکده اخلاق و معنویت

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱. بیان مسئله

از ارزش‌های مهم ادیان الهی^۱ از جمله اسلام، رعایت عفاف در روابط جنسی است که در آیات قرآن^۲ به آن امر شده و در سخنان اولیای دین اسلام بالاترین عبادت شمرده شده است.^۳ عفاف در متون اسلامی به معنای بازداشتن شکم و دامن از خواسته‌ها آمده است.^۴ رعایت عفاف در روابط انسانی، به‌ویژه زن و مرد نامحرم، نیازمند چارچوب‌هایی در پوشش، رفتار و گفتار است. از اهداف تربیت دینی، درونی‌سازی این ارزش در افراد است. بدین منظور لازم است پیش از بررسی مبانی عفاف، حدود و چارچوب‌های عفاف و نگاه اسلامی به ابعاد آن روشن شود. این امر، پایه فقهی و قانونی همه روش‌های درونی‌سازی عفاف به شمار می‌آید. به همین دلیل یکی از فصول این کتاب به دیدگاه فقه اسلامی در مورد عفاف اختصاص دارد. پس از آن برای کشف مبانی روان‌شناختی قواعد اسلام در مورد عفاف، لازم است فلسفه و علل این

---

۱. محمدجواد جاوید؛ تأملی بر مفهوم حجاب در ادیان الهی؛ ص ۱۱ - ۸۱.

۲. نور: ۳۳ و ۶۰.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۲، ص ۷۹.

۴. همان.

چارچوب‌ها را به دست آورد. در نهایت نیز می‌توان روش‌های درونی‌سازی این ارزش را بر اساس آموزه‌های اسلامی و علوم تربیتی و روان‌شناختی تدوین و ارائه کرد. این پژوهش آموزه عفاف و حجاب را بر اساس اصطلاحات دانش روان‌شناسی بررسی می‌کند و به تحلیل روان‌شناختی ابعاد آن به عنوان چارچوبی برای روابط زن و مرد نامحرم می‌پردازد؛ همچنین مبانی روان‌شناختی عفاف با توجه به متون اسلامی بررسی می‌شود. در این بخش مبانی روانی‌ای که در فطرت انسان اقتضای رعایت چارچوب‌ها در روابط زن و مرد نامحرم دارد، از متون اسلامی و یافته‌های علمی در مورد تفاوت‌های زن و مرد و نتایج پژوهش‌های جامعه‌شناختی در مسائل جنسیت استخراج و نظام‌مند می‌شود. حریم شخصیتی انسان، سازه‌ای است که از مفهوم مرز در دیدگاه ساخت‌نگر در خانواده گرفته شده است و به عنوان یکی از مبانی روان‌شناختی حجاب بررسی می‌شود. این مفهوم در بردارنده حریم فیزیکی - مانند منزل، اتاق کار، وسایل شخصی، تلفن و ارتباطات الکترونیک - و حریم روانی انسان - مانند مسائل عاطفی، تاریخچه زندگی انسان و برخی حوادث، اسرار شخصی و خصوصی و بدن انسان - است. در چارچوب روابط زن و مرد نامحرم از نگاه اسلامی می‌توان به ابعاد ده‌گانه حریم ارتباطی مرد و زن با این عنوان‌ها پرداخت: پوشش بدن، تماس چشمی، حالت چهره، وضعیت و حرکات بدن، آهنگ صدا، طرز صحبت کردن، محتوای گفتگو، تماس بدنی، فاصله فیزیکی زن و مرد و بوی بدن. تفاوت‌های شخصیتی زن و مرد مبنای دیگری برای محدوده پوششی زن و مرد در نظر گرفته می‌شود. فلسفه روان‌شناختی حجاب و آثار بی‌توجهی به حریم شخصیتی زن را می‌توان از این نگاه بررسی کرد.^۱ حیا نیز یک صفت فطری در انسان و یکی از مبانی روان‌شناختی عفاف است.^۲ مهار آستانه تحریک جنسی در حد متعادل نیز می‌تواند از مبانی روان‌شناختی

۱. محمدرضا سالاری‌فر؛ «مبانی روان‌شناختی حجاب با نگاهی به منابع اسلامی»؛ ص ۱۶ - ۱۹.

۲. عباس پسندیده؛ پژوهشی در فرهنگ حیا؛ ص ۵۱ و عباس رجبی؛ حجاب و نقش آن در سلامت روان؛ ص ۸۱.

عفاف باشد.^۱ منحصر کردن روابط جنسی به روابط زناشویی در محیط خانواده، کاهش نمودهای جنسی از محیط جامعه، تقویت روابط عاطفی در خانواده‌ها، ارتقای معنویت افراد جامعه، حفظ سلامت روانی و جسمی زنان و فراهم شدن زمینه شکوفاسازی استعدادهای زنان از دیگر مبانی عفاف است که در این پژوهش بررسی می‌شود؛ سپس به آسیب‌شناسی روش‌های آموزش و ترویج حجاب و عفاف در جامعه ایران می‌پردازیم که در این زمینه با بررسی معدود پژوهش‌های انجام شده و بر اساس مصاحبه با متخصصان، این موضوع تحلیل می‌شود. در پایان نیز شیوه‌های آموزش و درونی‌سازی عفاف در افراد و جامعه بر اساس اصول روان‌شناسی توصیف و تبیین می‌گردد. این راه‌ها عبارت از مجموعه فعالیت‌هایی است که با ایجاد دگرگونی در عرصه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری فرد، موجب درونی شدن الگوی خصیصه‌ای و رفتاری عفاف و حجاب مبتنی بر رعایت حریم‌های اسلامی و اخلاقی در روابط عاطفی جنسی زن و مرد نامحرم می‌شود. از اهداف این پژوهش تهیه متنی برای آموزش عفاف و حجاب است که به کاربردی‌کردن مباحث نظری آن کمک می‌کند.

۲. ضرورت پژوهش

عفاف و حجاب از آموزه‌های مهم دین اسلام است که اکنون به چالش مهم فرهنگی نظام اسلامی و جامعه ایران تبدیل شده است. سست شدن بنیان‌های علمی آموزه عفاف در بین عموم مردم، از جمله تحصیل کرده‌ها به کمرنگ شدن این ارزش در جامعه می‌انجامد. اقتضای شرایط کنونی آن است که برای ترویج و درونی‌سازی این آموزه به فلسفه و مبانی علمی آن پرداخته شود. تحقیقات بسیاری از نگاه‌های مختلف به این موضوع پرداخته‌اند. نگاه روان‌شناختی به این اصل می‌تواند به گسترش آن کمک کند.

---

۱. ر.ک: مرتضی منطقی؛ بررسی تأثیر جاذبه‌های زنان در آستانه ادراکی دیگران (طرح پژوهشی).

با وجود این، پژوهش کاملی در این موضوع با نگاه روان‌شناختی و با توجه به متون اسلامی صورت نگرفته است. بررسی رابطه مفهومی و مصداقی حجاب و عفاف نیازمند پژوهشی گسترده است. این تحقیق به جای نگاه صرف به حجاب، مفهوم وسیع‌تر عفاف را موضوع بررسی قرار داده است و حجاب شرعی را به عنوان یکی از ابعاد عفاف در نظر می‌گیرد. تحلیل روان‌شناختی ابعاد عفاف و بررسی شیوه‌های درونی‌سازی آن از ضرورت‌های علمی جوامع اسلامی امروز و از جمله ایران است که این پژوهش در پی آن است. پس از چهار دهه استقرار جمهوری اسلامی در ایران، یکی از ضرورت‌های علمی، آسیب‌شناسی راه‌های ترویج و درونی‌سازی عفاف و حجاب است که در تحقیقات کمتر دنبال می‌شود.

۳. اهداف پژوهش

این پژوهش اهداف زیر را دنبال می‌کند:

- الف) ارائه دیدگاه فقهای اسلامی در مورد ابعاد گوناگون عفاف؛
- ب) تبیین و ارائه مبانی روان‌شناختی عفاف با استفاده از منابع علمی و متون اسلامی؛
- ج) آسیب‌شناسی روش‌های تبلیغ حجاب و عفاف و ارائه نتایج آن به نهادهای آموزشی و فرهنگی؛
- د) ارائه روش‌های زمینه‌ساز عفاف با استفاده از متون اسلامی؛
- ه) ارائه روش‌های تربیتی درونی‌سازی عفاف با استفاده از متون اسلامی و روش‌های تربیتی؛
- و) ارائه روش‌های آموزشی درونی‌سازی عفاف با استفاده از متون اسلامی و روش‌های آموزشی؛
- ز) تدوین متن آموزشی برای روان‌شناسی عفاف بر اساس مبانی روان‌شناختی و آموزه‌های اسلامی.

۴. پیشینه پژوهش

در پنج دهه گذشته نخستین اثری که درباره مبانی علمی حجاب به دست آمد، کتاب مسئله حجاب شهید مطهری است که در بخشی از آن به کاربردهای رعایت حجاب می‌پردازد و البته از مبانی روان‌شناختی این آموزه کمتر سخن می‌گوید. پسندیده با انجام پژوهشی در زمینه حیا به یکی از مبانی عفاف پرداخته است.^۱ صبور اردوبادی به بررسی مهار نگاه و تأثیر آن بر عفاف می‌پردازد.^۲ سالاری فر فلسفه روان‌شناختی حجاب و آثار بی‌توجهی به حریم شخصیتی زن را از این نگاه تحلیل می‌کند.^۳ مهدی‌زاده به برخی از ابعاد روانی حجاب، یعنی حیا و تعدیل غریزه خودنمایی پرداخته است.^۴ نظیفی و همکاران به آسیب‌شناسی فلسفه قانونی حجاب پرداخته و به برخی آثار فردی و اجتماعی آن اشاره کرده است.^۵ مودودی به ابعاد روان‌شناختی، تربیتی و اجتماعی حجاب پرداخته و به‌طورمختصر حیا را بررسی کرده است.^۶ کیادربندسری عفاف و حجاب را ضمن عنوان مدیریت بدن بررسی کرده و آسیب‌های ضعف عفاف را برشمرده است.^۷ غلامی با بررسی علل بدحجابی به راهکارهای تربیتی حل این مشکل پرداخته، به برخی مبانی آن اشاره می‌کند.^۸ حاذق و حمزه‌پور به علل پیدایش حجاب از دیدگاه‌های مختلف پرداخته و مبانی اجتماعی فرهنگی آن را بررسی کرده‌اند.^۹ اسحاقی در بررسی علل بی‌حجابی، به برخی مبانی آن مانند حیا

۱. رک: عباس پسندیده؛ پژوهشی در فرهنگ حیا.

۲. رک: احمد صبور اردوبادی؛ نگاه پاک زن و نگاه‌های آلوده به او.

۳. رک: محمدرضا سالاری فر؛ مبانی روان‌شناختی حجاب با نگاهی به منابع اسلامی.

۴. رک: حسین مهدی‌زاده؛ فلسفه حجاب.

۵. رک: عباس نظیفی و همکاران؛ آسیب‌شناسی فلسفه قانونی حجاب.

۶. رک: ابوالعلی مودودی؛ حجاب.

۷. رک: علی کیادربندسری؛ مدیریت بدن با تأکید بر نگرش اسلامی.

۸. رک: علی غلامی؛ مسئله حجاب در جمهوری اسلامی ایران (بررسی حقوقی - جامعه‌شناختی).

۹. رک: مجید حاذق و زهرا حمزه‌پور؛ بررسی و تحقیق پیرامون حجاب.

اشاره کرده است.^۱ رجبی در مورد روان‌شناسی حجاب و نقش آن در سلامت روان به پژوهش پرداخته است.^۲

هیچ یک از این پژوهش‌ها به‌طور جامع و نظام‌مند، مبانی روان‌شناختی و روش‌های درونی‌سازی آن را بررسی نکرده‌اند. در مورد روش‌های ترویج حجاب و عفاف تحقیقات اندکی صورت گرفته است. یک بررسی نشان داد که سه راهکار برای ترویج حجاب به کار رفته است: مکانیزم‌های شناختی که نفوذ آن خوب و با ثبات زیاد، ولی شتاب آن کم است؛ مکانیزم هنجاری که محورش انضباط‌آموزی است و با شتاب و ثبات متوسط است و مکانیزم اجبار که روش آن بیشتر زور و خشونت است و هرچند با شتاب زیاد حجاب را ترویج می‌کند، ثبات آن کم است.^۳ در یک پژوهش روشن شد که ۹۵.۱ درصد مسئولان قضایی، ۹۲.۵ درصد روحانیون، ۸۷.۱ درصد فرماندهان انتظامی و ۷۶.۵ درصد دانشگاهیان بر این باورند که ناجا باید از روش‌های ارشادی و آگاهی‌دهنده استفاده کند.^۴ با وجود این، تحلیل روان‌شناختی عفاف و بررسی این رویکرد از دیدگاه علمی و اسلامی هنوز نیاز به پژوهش‌های بیشتری دارد. در مورد روش‌های ترویج عفاف و حجاب، در بعد فردی و اجتماعی نیز مطالعاتی انجام گرفته است. در راه‌های فردی، استفاده از روش‌های یادگیری شناختی مانند استدلال، توجه به هدایت زمینه‌های طبیعی، میل به خودنمایی زنان و تقویت مرزهای زنانگی و مردانگی و همچنین در راهکارهای اجتماعی اصلاح باورهای عمومی، نگرش‌های فرهنگی در سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان، عملکرد رسانه‌ها و نظام الگوسازی به علاوه هماهنگی همه نهاد‌های مربوطه، پیشنهاد شده

---

۱. ر.ک: سیدحسین اسحاقی؛ گوهر عفاف.

۲. ر.ک: عباس رجبی؛ حجاب و نقش آن در سلامت روان.

۳. ر.ک: آراین قلی‌پور؛ «نقش دولت در نهادینه‌سازی حجاب»، مطالعات راهبردی زنان؛ ش ۳۸، ۱۳۸۶.

۴. ر.ک: حسین محبوبی‌منش؛ «تحلیل اجتماعی مسئله حجاب»؛ ص ۸۸ - ۱۳۴.

است.^۱ قائمی مقدم^۲ نیز روش‌های تربیتی در قرآن را با شیوه‌های یادآوری، نصیحت و موعظه، عبرت‌دهی و امر و نهی بیان کرده است که آنها هم می‌توانند در تربیت عفاف و حجاب استفاده شوند.

۵. روش‌شناسی پژوهش

روش برداشت مفاهیم روان‌شناختی مربوط به عفاف و حجاب از قرآن، از نوع تفسیر موضوعی است. در تفسیر موضوعی یک موضوع را در قرآن انتخاب می‌کنند و سپس همه آیات مربوط به آن را جمع‌آوری می‌کنند تا نظر قرآن را در مورد آن موضوع به دست آورند. از آنجاکه موضوع روابط زن و مرد نامحرم در آیات قرآن آمده است،^۳ می‌توان این تحقیق را از نوع تفسیر موضوعی دانست. در سخنان معصومان (علیهم‌السلام) نیز چارچوب روابط زن و مرد نامحرم و حجاب آمده و تبیین شده است.^۴ برای استنباط مبانی نظری این آموزه از متون اسلامی، نیازمند روش اجتهادی هستیم. در روش اجتهادی، نظر متون اسلامی در مورد یک موضوع از منابع معتبر اسلامی به دست می‌آید. در نخستین مرحله، موضوعی را در متون و اسناد اسلامی بررسی می‌کنند و به جمع‌آوری اسناد و مدارک و بررسی اعتبار آن می‌پردازند که این همان روش پژوهش تاریخی است. پس از معین کردن اسناد و مدارک به تحلیل آنها می‌پردازند. شاید این بخش را بتوان در مقوله تحلیل محتوا جای داد. منظور از تحلیل محتوا روشی است که با آن بتوان به‌طور قابل اعتماد متن را تحلیل کرد و استنتاج‌هایی درباره مسائل علوم انسانی به دست آورد. تجزیه و تحلیل محتوا، فرایندی در رمزگذاری مطالب تشریحی

۱. رک: فتحیه فتاحی زاده؛ حجاب از دیدگاه قرآن و سنت.

۲. رک: محمدرضا قائمی مقدم؛ روش‌های تربیتی در قرآن.

۳. مواردی از قبیل: نور: ۳۱. احزاب: ۳۲ - ۳۳ و ۵۹.

۴. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعة ج ۲۰، ص ۱۹۰ - ۲۳۶.

با شکلی قابل تجزیه و تحلیل است. تفسیر قرآن مجید نمونه‌ای از این روش است.^۱ البته برخی تفاوت اساسی تحلیل محتوا با روش تفسیر موضوعی و برداشت از روایات را در این می‌دانند که تحلیل محتوا در پی فهم انگیزه‌ها، شرایط اجتماعی و اوضاع و احوال حاکم بر متن و مآتن است؛ ولی تفسیر موضوعی در صدد فهم خود متن است.^۲ در روایات همه سخنان مشابه بررسی می‌شود، خانواده حدیث تشکیل و احادیث معارض نیز در نظر گرفته می‌شود.^۳ در روش اجتهادی، اصولی برای استنباط رعایت می‌شود که دانش اصول فقه در بخش اصول لفظی و اصول عملیه به آن می‌پردازد.^۴ بنابراین در این پژوهش جمع‌آوری داده‌ها، ترکیب، جمع‌بندی، استدلال و نتیجه‌گیری از متون اسلامی، بر اساس روش اجتهادی رایج در حوزه‌های علمیه شیعه انجام^۵ و سپس مباحث قالب‌بندی می‌گردد. برای آسیب‌شناسی راه‌های آموزش عفاف از معدود تحقیقات انجام‌شده و مصاحبه با تعدادی از صاحب‌نظران اسلامی و نیز روش دلفی بهره‌گیری و در تدوین راه‌های درونی‌سازی آموزه حجاب و عفاف از دانش روان‌شناسی و راه‌های تغییر رفتار با روش تحلیل محتوای متون مربوطه استفاده می‌شود.

۶. تعریف مفاهیم

الف) متون اسلامی

منظور از متون اسلامی در درجه نخست، آیات قرآن است که به مدت ۲۳ سال بر پیامبر اسلام حضرت محمد ﷺ نازل شد و متن کاملاً مشخصی دارد که نزد مسلمانان

۱. سیاوش خلیلی؛ روش‌های پژوهش آمیخته؛ ص ۲۲۲.

۲. رک: مجید کافی؛ نظریه اجتماعی در قرآن.

۳. رک: عبدالهادی مسعودی؛ روش فهم حدیث.

۴. رک: محمدرضا مظفر؛ اصول الفقه.

۵. رک: مهدی علی‌پور و سیدحمیدرضا حسنی؛ پارادایم اجتهادی دانش دینی.

در طول قرن‌ها نسل به نسل اعتبار و استناد آن به پیامبر اسلام بی‌تردید ثابت شده است. در درجه دوم سخنان پیامبر ﷺ است که با عنوان سنت مورد توجه همه فرقه‌های اسلامی است. درجه سوم متون اسلامی از نظر شیعه، سخنان امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) حضرت فاطمه (علیها السلام) دخت گرامی پیامبر اسلام و یازده فرزند ایشان، یعنی امامان (علیهم السلام) می‌باشد که با عنوان عترت و اهل بیت مورد عنایت پیامبر ﷺ بوده‌اند.

ب) عفاف

واژه عفاف به فتح عین مصدر ماده «عَفَّ» و مصدر دیگر آن «عَفَّة» است که هر دو به یک معنایند و به جای یکدیگر به کار می‌روند. ابن‌منظور در تعریف واژه عفاف می‌گوید: «خودداری از عمل یا سخنی که حلال و نیکو نیست». ^۱ راغب می‌گوید: «العفة حالة للنفس تمنع بها عن غلبة الشهوة: عفت حالت درونی و نفسانی است که با آن از غلبه شهوت جلوگیری می‌شود» و در ادامه می‌افزاید: «و اصله الاقتصار على تناول الشيء القليل: اصل آن اکتفا به بهره‌مندی کم از چیزی است». ^۲

این واژه از اصطلاحات علم اخلاق است. عفت در اصطلاح حالتی است که در آن، قوه شهویه در خوردن و نکاح (امور جنسی) از نظر کم و کیف، فرمانبر عقل باشد و از آنچه عقل نهی می‌کند، اجتناب کند و این، همان حد اعتدال است که عقل و شرع پسندیده است. ^۳ شهید مطهری عفاف را این‌گونه تعریف می‌کند: «عفاف و پاکدامنی یک حالت نفسانی است؛ یعنی رام بودن قوه شهوانی تحت حکومت عقل و ایمان، تحت تأثیر قوه شهوانی نبودن، شره نداشتن». ^۴

۱. ابن‌منظور؛ لسان العرب؛ ج ۹، ص ۲۵۳.

۲. راغب اصفهانی؛ مفردات الفاظ القرآن الکریم؛ ج ۲، ص ۶۱۸.

۳. مهدی نراقی؛ علم اخلاق اسلامی؛ ترجمه کتاب جامع السعادات؛ ج ۲، ص ۱۵.

۴. مرتضی مطهری؛ مسئله حجاب؛ ص ۱۰۴.

ج) حجاب

حجاب در لغت به معانی مختلفی مانند پوشش، پرده، منع و آنچه میان دو چیز واقع شود، آمده است.^۱ در زبان عربی به ابرو بدان علت حجاب می‌گویند که به عنوان پرده و مانعی برای چشم در برابر شعاع خورشید عمل می‌کند. دربان را نیز از آن جهت حاجب می‌گویند که مانع ورود می‌شود.^۲

بر این اساس حجاب مانع برخورد دو نفر با یکدیگر از راه حس لامسه و بینایی است. این مانع گاه معنوی است؛ مانند آنچه قرآن کریم درباره شیوه‌های وحی بر پیامبران می‌فرماید: «وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا»^۳ و گاه مادی است؛ مانند آنچه درباره شیوه تعامل با همسران پیامبر آمده است: «وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ».^۴

در اصطلاح فقهی، حجاب پوشش زن در برابر بیگانه است؛ البته کتاب‌های فقهی از واژه حجاب به این معنا کمتر بهره گرفته و برای این مقصود از واژه «ستر» استفاده کرده‌اند.^۶

د) رابطه بین عفاف و حجاب

درباره رابطه این دو مفهوم نظریات مختلفی وجود دارد. از نظر برخی دایره مفهوم حجاب و عفاف بر یکدیگر منطبق نیست.^۷ عده‌ای از پژوهشگران بر وجود رابطه میان

۱. حسن انوری؛ فرهنگ بزرگ سخن؛ ج ۳، ص ۲۴۶۸.

۲. ابن منظور؛ لسان العرب؛ ج ۱، ص ۲۹۸ - ۲۹۹.

۳. شوری؛ ۵۱.

۴. احزاب؛ ۵۳.

۵. علی‌اکبر قرشی؛ قاموس قرآن؛ ج ۲، ص ۱۰۳. حسن مصطفوی؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ ج ۲، ص ۱۶۶.

۶. مرتضی مطهری؛ مسئله حجاب؛ ص ۷۹.

۷. نهلہ غروی نائینی و وحیده عامری؛ «پویبشی در معنا و مفهوم حجاب، مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان)»؛

ص ۱۱۳ - ۱۳۷.